

УДК 159.98:37.015.3

ГУМАНІТАРНО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА: СУБ'ЄКТИВНІСТЬ ТА ІНВАРІАНТНІСТЬ

Яблонський А.І., к. психол. н., доцент кафедри психології
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті проаналізовано теоретичні аспекти розвитку поняття «експертиза» з позиції суб'єктивності й інваріантності. Розглянуто значення гуманітарно-психологічної експертизи для психолого-педагогічної практики.

Ключові слова: гуманітаризація освіти, гуманітарне знання, експертиза, експертна діяльність, гуманітарно-психологічна експертиза освіти, суб'єктивність, інваріантність.

В статье проанализированы теоретические аспекты развития понятия «экспертиза» с позиций субъективности и многозначности. Рассмотрено значение гуманитарно-психологической экспертизы для психолого-педагогической практики.

Ключевые слова: гуманитаризация образования, гуманитарное знание, экспертиза, экспертная деятельность, гуманитарно-психологическая экспертиза образования, субъективность, инвариантность.

Yablonsky A.I. HUMANITARIAN AND PSYCHOLOGICAL EXPERTISE IN EDUCATION: SUBJECTIVITY, INVARIANCE

The issue examines the theoretical aspects of the concept of the notion “expertise” in the context of subjectivity and invariance. The author characterizes the value of humanitarian and psychological expertise for psychological and pedagogical practice.

Key words: expertise, expertise activity, humanization of the education, humanitarian and psychological expertise in education, subjectivity, invariance.

Постановка проблеми. Сьогодні ставить суспільну систему загалом і освітню підсистему, зокрема перед фактом численних глобальних і локальних викликів. Найважливішими засобами розв'язання цих проблем є культура, освіта, філософія, мистецтво, наука. Проте вони самі повинні зазнати адекватних змін, що стосуються предметного змісту науково-освітньої діяльності, надання їй аксіологічної спрямованості; запровадження антропологічних та гуманістичних критеріїв в оцінюванні результатів діяльності, втілення принципу гуманітарності в освітню практику.

Експертиза є порівняно новим явищем, яке активно розвивається протягом останніх десятиліть. І як кожне нове явище, її становлення супроводжується певною критикою на адресу її ненадійності, суб'єктивності та довільності, а також своєрідною підміною цього поняття більш знайомими, такими як консультування, інспектування, діагностика, оцінка, моніторинг та іншими. Водночас, експертиза виокремилася цілим напрямом людського пізнання, ознакою чого є становлення експертної індустрії (екологічна, лінгвістична, педагогічна, культурологічна, мистецтвознавча тощо), які використовують загальне поняття «експертиза» для визначення абсолютно різних видів діяльності.

Серед галузей експертного знання, особливо активно розвивається гуманітар-

но-психологічна експертиза як особливий вид систематично організованої діяльності, спрямованої на прогнозування ризиків і загроз для людського потенціалу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У психологічній літературі є наукові роботи, автори яких висвітлюють окремі питання експертизи в різних галузях соціальної практики (О. Анісімов, Р. Апрусян, С. Братченко, О. Лактіонова, С. Максименко, Г. Мкртчян, В. Панок, В. Слободчиков, А. Тубельський, Ю. Швалб, М.-Л. Чеп, Б. Юдін, В. Ясвін). Більшість із вказаних авторів зосереджують увагу на дослідженні в основному прикладних аспектів експертної діяльності у сфері освіти.

Постановка завдання. Мета статті полягає в обґрунтуванні сутності та змісту поняття «гуманітарно-психологічна експертиза» з позицій її суб'єктивності та інваріантності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологічним орієнтиром у модернізації системи освіти, інтегрованою ідеєю оновлення її змісту на метапредметному рівні став принцип гуманітарності. У межах реалізації гуманітарної парадигми освіти постає проблема аналізу перспектив її втілення в психолого-педагогічну практику та прогнозування наслідків реалізації для соціуму. Останнє зумовлює необхідність проведення експертного дослідження психолого-педагогічної реальності,

розробки принципів методології та методик гуманітарної експертизи освіти, теоретичну основу якої складає гуманістичний підхід до освіти К. Роджерса та концепція психічного здоров'я І. Дубровіної. На думку С. Братченка, основне призначення гуманітарної експертизи освіти полягає у формулюванні відповіді на фундаментальне, ексзестенційне за своєю сутністю гуманітарне запитання: Якою мірою в закладах освіти створені умови для комфортного, ефективного повноцінного існування та розвитку дітей і дорослих? [2]. Сучасна ситуація в галузі освіти характеризується тенденціями до збагачення, розширення поняття «освіта» з одного боку, та прагненням до систематизації цього поняття – з іншого. Так, у праці О. Асмолова ця ситуація охарактеризована таким чином: «В історико-еволюційному підході «освіта» трактується як механізм соціогенезу, що підтримує або елімінує прояви індивідуальності особистості... У прагматичних культурах соціогенетичний механізм освіти проектується таким чином, щоб гальмувати будь-які відхилення від нормативної соціотипової поведінки. Ідеалом учня в таких культурах є так званий середній учень... У культурах гідності, головною настановою яких є жити, а не виживати, освіта підтримує варіативність особистості, готової до вирішення нестандартних життєвих, а не лише типових задач» [1, с. 239].

Ще однією важливою тенденцією є встановлення зв'язків між поняттями «освіта», «наука», «мистецтво», «суспільство». У цьому поняттєвому ланцюгу освіта займає проміжне положення між наукою та життям, що створює проблему у виробленні власної системи цінностей, цілей та засобів. Очевидно, що такий перехідний стан надає можливість збагатити освітню теорію та практику інноваційними ідеями та принципами життєздатності освіти, розвитку суспільства за рахунок випереджувальної функції освіти (імператив освіти), взаємозв'язку природнього та спеціально створеного освітнього середовища. Як стверджує З. Самчук: «Сучасне освітнє середовище має формуватися на світоглядному підході, за якого людина адекватно враховує стан природних і культурних ресурсів, знання та інформації, ціннісні орієнтири, взаємини з іншими людьми, соціальну дійсність, культурно-освітнє середовище тощо. Сповідання гуманістичних цінностей перестає бути соціальною нормою, моральною умовою, а є необхідністю і головною умовою розвитку людини» [10, с. 16].

З огляду на це, стає зрозумілим, що «найбільше значення для реформування

системи освіти має аксіологічний аспект нової парадигми освіти – нова система цінностей і відносин між викладачем і студентом. Ключовою цінністю є особистість, оскільки розвиток саме її потенціалу, процес її творчої самоактуалізації визначається безальтернативною метою і суспільного розвитку, і функціонування системи освіти» [10, с. 14]. Ми погоджуємося із науковцем у тому, що «зазначена особливість передбачає пріоритетність гуманітарних цінностей системи освіти. Саме їхнім розвитком зумовлюється процес гуманізації та гуманітаризації освіти на сучасному етапі як головний напрям змістовного реформування системи освіти» [10, с. 15].

У межах реалізації гуманітарної парадигми освіти постає проблема аналізу перспектив її втілення в психолого-педагогічну практику та прогнозування наслідків для соціуму. Гуманітарна складова притаманна усім соціальним проектам і особливо актуальною є її оцінка в ситуаціях масштабних змін, зокрема, при будь-яких реформах у галузі освіти. Ми погоджуємося із думкою Н. Лавриченко про те, що «освіта як один з провідних суспільних інститутів, зазнає постійних економічних, політичних, соціальних змін відповідно з динамікою суспільних процесів. Водночас, реагування освітніх систем на суспільні, гуманітарні виклики відбуваються не автоматично, а опосередковуються активністю педагогічних, громадських, державних діячів і відзначаються певною інерцією. Це спричиняє нагальну і постійну потребу досліджень, моніторингу функціонування освітніх систем та спрямованого узгодження їхніх основних параметрів із суспільними змінами» [5]. Комплексна гуманітарна експертиза стає необхідною насамперед у ситуаціях невизначеності, коли не існує однозначно правильного алгоритму рішення задачі. Різні рішення ведуть за собою як позитивні, так і негативні наслідки, одні з них – порівняно легко передбачити, а інші – спрогнозувати неможливо. Варто також підкреслити, що у багатьох ситуаціях, які вимагають проведення комплексної гуманітарної експертизи, важко говорити про детермінацію, прямий причинно-наслідковий зв'язок. Один із чинників тісно взаємодіє з іншими, тому довести безпосередньо, що саме спричинило певну подію, рідко вдається. Автори монографії «Комплексна гуманітарна експертиза: методологія і смисл» наводять слова філософа М. Епштейна, який досить чітко визначає особливість галузі гуманітарних наук як галузі різновекторних дискурсів таким чином: «гуманітарні науки мають справу не з необхідним, а з можливим, також вони описують

спектр можливостей, з якими зустрічається людство. Психологія знаходиться на перетині природничих та гуманітарних наук, вона, можливо єдина наука, через яку проходить цей поділ, тому вона має справу і з тим, і з іншим» [6, с. 29].

Як вказують дослідники, саме внаслідок цього експертизі надається все більшого значення як одному із головних інструментів моніторингу та реалізації змін в освіті.

У межах розгляду окреслених понять важливо звернутися до розуміння поняття «експертиза», яке тлумачиться у словникових джерелах таким чином:

Експертиза – поглиблене дослідження психологом (експертом) певних питань, розв'язання яких вимагає спеціальних психологічних знань. Теоретичні основи, умови проведення і конкретні процедури психологічної експертизи розробляються в прикладних галузях психологічної науки (інженерна, юридична, медична та ін.) [8, с. 118].

Експертиза (дослідницький) – дослідження будь-якого питання, яке потребує спеціальних знань з наданням умотивованого висновку [8, с. 490]. Психолого-педагогічна сл. експертиза (ліцензування) навчального закладу – перевірка його діяльності на предмет наявності необхідних умов для реалізації різних освітніх програм спеціально створеною комісією в складі компетентних фахівців, з наданням мотивованого висновку щодо цілевідповідності надання ліцензії на право займатися такою освітньою діяльністю або продовження терміну ліцензії.

Експертиза – (досвідчений) – у психології – метод дослідження. Полягає в тому, що вивчення і оцінювання явищ здійснюється знавцем, спеціалістом, експертом [9, с. 51].

Експертиза – розгляд, вивчення будь-яких питань, проблем, рішень, які вимагають спеціальних знань для подання щодо них умотивованого, аргументованого заключення, наукового обґрунтування [11, с. 107].

Експертиза – це аналітична процедура, спрямована на отримання аргументованого уявлення про стан результату (цілісного об'єкта) освітньої діяльності. Результатом вважають будь-якого роду цілісний об'єкт, параметри якого розпізнавані і взаємопов'язані [4, с. 214].

Незважаючи на різні підходи в розумінні та визначенні експертизи, можна виділити, що в її основі лежить процес оцінки будь-чого з точки зору людини, її потреб та інтересів, її діяльності й насамкінець – її життя. Отже, усі провідні фахівці – філосо-

фи, соціологи, психологи, педагоги, економісти обговорюють тему експертизи як гуманітарну проблему.

Зазначимо, що в умовах інтенсивної трансформації сучасного суспільства, гострих міжкультурних та соціальних напруг вирішальним стає урахування людського фактору, духовного досвіду та мотивації розвитку людського капіталу, ефективності соціальних інвестицій. Отож у сучасному інформаційному суспільстві мова уже не йде про умови фізичного виживання людини, забезпечення соціальної справедливості, а навпаки, йдеться про повноцінне життя, особистісне благополуччя, в основі яких не тільки гроші та здоров'я, а й благополуччя психологічне, можливості етнічного, конфесійного, вікового самовизначення. Усе це в комплексі зумовлює потребу введення в соціальну практику інституту гуманітарної експертизи, яка дозволяє дати оцінку можливим (позитивним чи негативним) наслідкам прийнятих рішень для розвитку особистості. Гуманітарну експертизу пов'язують насамперед з оцінкою економічності, результативності, обґрунтованості рішень, що інтегрується в показник ефективності вирішення конкретних задач у ракурсі оцінки перспектив щодо забезпечення добробуту людей.

На нашу думку, актуальність гуманітарно-психологічної експертизи в освіті пов'язане з неперервними змінами, розвитком, якого зазнає суспільство в XXI столітті. Природа такого процесу змін, механізми та засоби, можливості управління ними залишаються ще малодослідженими. Глобальні інноваційні процеси в суспільстві супроводжуються прискореним розвитком усіх сторін суспільного буття, що поглиблює суперечність між темпами суспільного та індивідуального соціокультурного розвитку. Інноваційна освіта, яка безперервно розвивається в умовах сьогодення, вимагає самопізнання та психолого-педагогічного осмислення, Призначення гуманітарно-психологічної експертизи в освіті як особливого методу діагностичного дослідження освітніх процесів і явищ і полягає в тому, щоб слугувати засобом такого самопізнання і рефлексії його розвитку.

З урахуванням сучасних даних поняття експертиза слід визначити як метод дослідження і розв'язання проблемних ситуацій фахівцями, що володіють спеціальними знаннями, шляхом вибору найбільш аргументованих рішень. Експертний метод дослідження застосовується :

1) коли на підставі відомих законів неможливо передбачити поведінку системи в майбутньому;

2) при неможливості експериментальної перевірки передбачуваного ходу процесу;

3) за наявності невизначених факторів, які не піддаються контролю;

4) за наявності багатоваріантних шляхів вирішення проблеми;

5) при неповноті інформації, на основі якої приймається рішення [7].

Також у наукових джерелах існує точка зору на визначення поняття експертизи через родові поняття – «оцінка». Саме такий погляд на експертизу декларує Т.І. Горбунова, яка стверджує, що «будь-яка експертиза, як оцінка діяльності суб'єкта або результатів його діяльності, передбачає наявність суб'єкта експертизи, об'єкта експертизи, методології, конкретних методів оцінки з метою отримання результатів експертизи (висновків)» [3].

Як видно з наведених суджень, науковці поняття «експертиза» пов'язують або з поняттям «оцінка», або з поняттям «дослідження». А отже, стає зрозумілим, чому часто поняття «експертиза» тлумачать за допомогою терміну «оцінка», наприклад, як оцінку експертами певного продукту (результату), його якості – за допомогою відомих норм чи правил. Як результат, поняття «експертиза» і «оцінка» часто вживаються як синоніми.

Нам більше імпонує позиція Ю. Швалба, який трактує експертизу як «особливий вид оціночної діяльності». Саме таке її розуміння дає змогу «акцентувати увагу на тому, що об'єкт експертизи інтерпретується з позиції тих знань або практик, які не включені в сам об'єкт». При цьому, – наголошує Ю. Швалб, – «тільки рефлексивна визначеність цієї іншої точки зору відрізняє експертне судження від звичайних оціночних висловлювань» [12, с. 57].

Аналіз соціально-економічної дійсності переконливо доводить, що недостатньо продумані економічні, правові, організаційні рішення здатні зумовити гострі соціальні, етнічні, конфесійні конфлікти. Водночас, ефективність рішень, проектів, програм не обмежується економічністю та результативністю як характеристиками використання засобів для досягнення мети. Сама мета діяльності, тобто уявлення про її бажані результати, може не відповідати реальним соціальним запитам, не вирішувати важливі актуальні проблеми, а загострювати їх. Таким чином, важливі та відповідальні рішення передбачають урахування багатьох безпосередньо та опосередковано діючих факторів, обставин, що неможливо без реалізації знань, досвіду фахівців-експертів. Уже утвердженими практикою є залучення фахівців для винесення судових рішень на

стадії слідства, міцно увійшли в соціальну практику психологічна, психолінгвістична, екологічна експертизи. Натомість нині важливою є оцінка гуманітарних наслідків проектів, програм, технологій, рішень у найрізноманітніших сферах соціального життя.

Гуманітарно-психологічна експертиза, таким чином, є особливою формою науково-практичного пізнання, що ґрунтується на певних методологічних принципах, закономірностях, міжпредметних зв'язках і об'єктивно зумовлює потребу розвитку інституту експертизи шляхом розробки наукової методології, теоретико-методичної підготовки практичних психологів до експертної діяльності та супервізії їхньої роботи. Предметом вищеназваної експертизи є реальний або можливий потенційний вплив соціальних явищ на психологічні процеси, властивості і стани людей і вплив психологічних процесів, властивостей і станів людей на соціальні явища. Такий різновид експертизи є якісно вищим, оскільки ґрунтується на міждисциплінарному аналізі, а термін «гуманітарна» акцентує увагу на тому, що експерт має справу з діями людей, їхніми психоемоційними станами та переживаннями. Поєднання функціонального і процесуального підходів в аналізі експертної діяльності психологів дозволяє виокремити провідні її функції – аналітичну, прогностичну, нормативну, оціночну, дослідницьку, розвивальну, а також зосередити увагу на її суб'єктивності та багатозначності. Маємо на увазі те, що експерту доводиться вирішувати задачі та оцінювати те, що уже відбулося або відбувається. Водночас, експерту доводиться найчастіше розв'язувати задачі прогностичного характеру. А отже, оціночні судження експерта містять ймовірнісний прогноз, ризики та інваріантність прикінцевих рішень. Це пов'язано не стільки з недостатньою методологічним та методичним забезпеченням експертної діяльності, скільки з її природою та сутністю. Так, методологія експертної діяльності передбачає творче конструювання сценаріїв розвитку множинно детермінованих процесів і подій, що передбачає не тільки оцінку впливу певних чинників та їх можливої взаємодії між собою, але й розуміння того, які фактори при цьому слід враховувати.

Усе вищевказане дозволяє стверджувати, що потреба у проведенні експертизи виникає в тих випадках, коли відповідь на поставлене питання не може бути сформульована дедуктивно, на основі наявного у певний момент наукового знання, зафіксованого в словниках, довідниках та іншій науковій літературі. Експертна діяльність вимагає звернення до реальності, збага-

ченої людським досвідом, яка при цьому не має чітко окреслених обмежень. Тому головним результатом роботи експерта є розгортання та експлікація різних, насамперед прихованих, аспектів ситуації ризиків, пов'язаних із різними сценаріями та ціною, яку доведеться заплатити за ті чи інші вибори, здійснені в певній ситуації.

Висновки з проведеного дослідження.

Гуманітарна експертиза має справу не з необхідним, а з можливим і описує спектр можливостей, які може використати суб'єкт при вирішенні задач відповідно до індивідуальних, групових, суспільних, культурно-цивілізаційних та інших пріоритетів.

Гуманітарно-психологічна експертиза має дуалістичний характер. З однієї сторони, вона трактується як метод дослідження у психології, який дозволяє спеціалісту, експерту вивчити і дати оцінку явищам у сфері освіти. Вона є ефективним і часто єдиною можливим методом вивчення і підтримки складних явищ і процесів освітніх інновацій. З іншої – гуманітарно-психологічна експертиза постає одним із самостійних видів професійної діяльності психолога. Теоретичні й експериментальні дослідження експертизи в обох зазначених аспектах створюють передумови для її цілісного розуміння як одного з пріоритетних напрямів психологічної теорії та практики. Гуманітарно-психологічна експертиза в умовах сьогодення потребує теоретичного та методологічного осмислення, що і становить перспективу подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асмолов А.Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров / А.Г. Асмолов. – М. : Ин-т практической психологии ; Воронеж : МОДЭК, 1996. – 356 с.
2. Беспалько В.П. Психологические парадоксы образования / В.П. Беспалько // Педагогика. – № 5. – 2000. – С. 13–20.
3. Горбунова Т.І. Експертиза як оцінка людської діяльності та її результатів / Т.І. Горбунова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euroexpert.spb.ru/2/stat1.html>.
4. Князева М.М. Експертиза освітніх проєктів / М.М. Князева // Шкільні технології. – 2001. – № 2. – С. 214–216.
5. Лавриченко Н.М. Соціокультурні аспекти модернізації змісту базової освіти в західноєвропейських країнах / Н.М. Лавриченко // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 3–4. – С. 167–174.
6. Леонтьев Д.А. Комплексная гуманитарная экспертиза: методология и смысл / Д.А. Леонтьев, Г.В. Иванченко. – М. : Смысл, 2008. – 135 с.
7. Вчені записки Таврійського національного університету. – 2001. – Вип. № 6 (45). – 252 с.
8. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О.М. Степанов. – К. : «Академвидав», 2006. – 424 с.
9. Психологічний словник / за ред. В.І. Войтка. – К. : «Вища школа», 1982. – 216 с.
10. Самчук З.Ф. Світоглядні орієнтири адекватного аналізу визначальних викликів і відповідей на них освітньої сфери / З.Ф. Самчук // Вища освіта України. – 2012. – № 1. – С.10–20.
11. Соціологія: терміни, поняття, персоналії : [навчальний словник-довідник] / уклад. В.М. Піча та ін. – К. : «Каравела»; Львів : «Новий Світ – 2000», 2002. – 480 с.
12. Швалб Ю.М. Методология и теория экспертной деятельности: психологические аспекты : [монография] / Ю.М. Швалб. – К. : Основа, 2013. – 240 с.